

LILLHÄRADS KYRKA

Lillhärads prästgård 1:3, Lillhärads församling, Västerås kommun, Västmanlands län

BESKRIVNING

Kyrkomiljön

Lillhärads är en tämligen skogrik, sjöfattig socken nordost om Västerås. Den mesta bebyggelsen finns i det flacka, uppodlade landskapet som omger kyrkan. Närmast ligger prästgården, med timrad och reveterad huvudbyggnad från 1882.

Kyrkoanläggningen

På de plana gräsytor som dominerar kyrktomten låg begravningsplats fram till 1870-talet, då den dömdes ut såsom vattensjuk. Idag kvarstår ett fåtal järnkors och en liten gravsten på området. I sydvästra hörnet står klockstapeln som fick sitt nuvarande omfång 1851, panelklädd och tjärad. En ersättande kyrkogård finns sedan 1880 på en sandås ett stycke norr om kyrktomten.

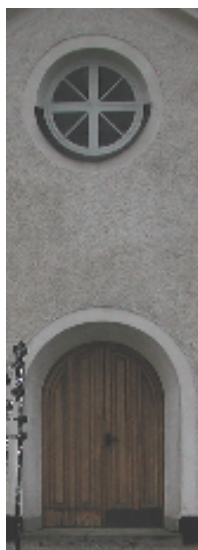

Digitalfotografier Svensk Klimatstyrning AB

Med sitt blygsamma omfång och sina yttre proportioner påminner *Lillhärads kyrka* snarast om ett frikyrkligt bönhus, trots att delvis

medeltida murar ingår. Långhuset är rektangulärt med tresidigt kor i öster och ett flackt, plåttäckt sadeltak. Mot norr är en liten sakristia utbyggd. De påfallande stora, rundbågiga fönsteröppningarna fick 1955 sina nuvarande, kopplade fönster, med tonat nyantikglas för att dämpa ljusinsläppet. Samtidigt slogs fasadernas spritputs och släta omfattningar, bestående av KC-bruk med vit cementfärg, samt asfaltstruken sockel. En äldre detalj i fasaden är solbänkarna av gjutjärn, enligt text i godset tillverkade 1762.

Digitalfotografier
Svensk
Klimatstyrning
AB

Västra gavelns ingång, en rundbågig pardörr klädd med lackade bräder av ek, leder in till ett litet vapenhus med uppgång till läktaren, samt vidare in i det tunnvalvda kyrkorummet. Interiören präglas av arkitekterna Lars-Håkan Stråges och Sten Ramels omgestaltning 1955, då tegelgolv lades och tunnvalvet kläddes med släthyvlad panel, målad med ljus gul oljefärg. På ömse sidor om mittgången är slutna bänkkvarter, vars luckor och skärmar har tegelröda ramstycken, marmorerade speglar, samt gula och svarta lister. Färgerna är valda för att harmoniera med predikstolens 1600-talsfärgsättning, rekonstruerad 1955 av konservator Torsten Hjelm. Ett annat äldre inslag i kyrkorummet är altarringen med svarvade kolonner, från kyrkans invigning 1849. Altaret innanför är byggt i trä 1955, enkelt utfört eftersom det är tänkt att täckas med textilier. I väster är en orgelläktare, med en spegelindlad barriär målad i pärlgrå färg som anknyter till orgelfasaden i nyklassicistisk stil. I den panelklädda läktarunderbyggnaden finns WC och förråd.

Kyrkans nyklassicistiska orgelfasad är från 1876, men orgelverket blev utbytt 1955. Den panelklädda underbyggnaden rymmer WC och förråd. Ursprungligen kom besökaren från västra ingången direkt in i kyrkorummet, men 1893 avdelades en liten förhall och 1955 tillkom dagens underbyggnad, liksom de inre och yttre pardörrarna - Digitalfoto Svensk Klimatstyrning AB

Kort historik

Troligen var platsens första kyrka byggd i trä. Någon gång på 1200-talet byggdes istället en salkyrka i sten. Den förlängdes med ett kor 1762-63. Grundplanen som därmed erhöles är alltså avläsbar i dagens kyrka, i stort sett ett nybygge från 1848-49.

Den medeltida kyrkan hade förstörts vid en brand långfredagen den 17 april 1840. Förödelsen följdes av många års lokal oenighet, som främst gällde om en ersättande kyrka skulle byggas. En majoritet inom församlingen ville inte det, men sedan begäran om att slippa avslagits 1843 av Kungl. Maj: t påbörjades sent omsider en insamling för att kunna finansiera bygget. Insamlingen tycks ha gått trögt och missväxtåret 1845 fördröjde processen ytterligare. 1847 hemställde församlingen än en gång om att få komma ifrån hela projektet. Signalerna från Stockholm var alltså negativa och den 21/9 1847 tecknades till slut ett kontrakt med byggmästare H Pettersson i Västerås. Denne hade redan fyra år tidigare upprättat ritningarna till den kyrka som nu skulle uppföras.

Den 8/5 1848 inföll byggstarten, då till en början undersöktes hur stor del av kvarvarande medeltida murar man kunde bygga på. Åtskilligt visade sig ha förstörts under de gångna åtta åren som ruin, vilket fördröjde bygget. Norra långsidans grundmur och de nedre delarna av gavlarnas murar kom trots allt till användning. Dessutom återanvändes gråsten från de murar som måste rivras, samt solbänkarna som var av gjutjärn.

Kyrkan som stod färdig den 1/7 1849 var till sitt yttre tämligen lik kyrkan av idag. Vad som främst skiljer är att de ursprungliga fönsterbågarna var något större och försedda med klarglas, så att rikligt med dagsljus kunde flöda in - kontrasten mot den medeltida föregångaren var säkert stor.

Över det nyinvigda kyrkorummet slogs ett tunnvalv med gipsputs som vitlimmades, liksom väggarna. Genomgående lades trägolv och bänkkvarteren var slutna. En predikstol hade överlämnats från Hospitalskyrkan i Västerås. Den hade dessförinnan reparerats och målats med grå så kallad pärlfärg. Altaruppsatsen var komponerad av ett altare i trä, altarring med svarvade kolonner, samt altartavla - Kristus på korset - vilken också tillhört Hospitalskyrkan.

Sedan dess har kyrkorummet förändrats betydligt, mycket beroende på att den vattensjuka marken under kyrkan snart orsakade rötskador. Vid upprustning 1893 måste hela trägolvet rivras ut. I kor, gångar och sakristia göts cementgolv, medan brädgolv åter lades under nybyggda, öppna kyrkbänkar, vilka ådrades. Valvet över koret dekorerades med schablonmålningar och en liten förhall blev avdelad innanför ingången i väster.

Knappa trettio år senare hade rötskador på nytt uppstått, i brädgolvet under bänkarna och i läktarens bärande pelare. Reparationer skedde 1930 efter arkitekt Ärland Noréens handlingar.

Kyrkorummet år 1911 – foto Eva Timm (digital kopia)

Den sankna marken under kyrkan orsakade även sättningar. Under 1940-talets kalla krigsvintrar uppkom sprickor som bedömdes så allvarliga att en stor grundförstärkning gjordes 1954. Under grunden sänktes sammanlagt 39 betongpålar till ett djup av 9-11½ meter (där fast berg nåddes). Murarnas sättningssprickor tätades med cement.

Året därpå renoverades fasaderna och kyrkans inre blev fullständigt förnyat, efter program upprättat av arkitekterna Sten Ramel och Lars-Håkan Stråge. För att dämpa ljusinsläppet insattes nya fönster med tonat nyantikglas. Över det förut gipsade tunnvalvet uppsattes en släthyvlad panel som målades med en gulvit oljefärg. Gångar och kor belades med tegelgolv. 1893 års öppna bänkrader ersattes med slutna bänkkvarter av äldre typ. Färgsättningen anpassades till predikstolen från 1600-talet, vars ursprungliga färgskikt frilagts och rekonstruerats av konservator Torsten Hjelm. Ett nytt altare i trä blev insatt, anpassat för att vara täckt med textilier. Läktarunderbyggnader gjordes för att få plats med WC och förråd. Kyrkans vedeldade kaminer från 1893 borttogs och istället installerades elektrisk uppvärmning. Den 18 november 1955 invigdes det omgestaltade kyrkorummet. I anslutning till denna förnyelse fick korets två fönster glasmålningar 1957, utförda av förut nämnde Torsten Hjelm som även var konstnär.

Den enda större insatsen sedan 1955 är en inre ommålning 1992, vilken skedde i likadana färger som förut så att utseendet förblev nästan oförändrat.

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning

Lillhärads kyrka uppfördes 1848-49 på ruinen efter en nedbränd medeltida föregångare. Både den och angränsande klockstapel ritades av Västeråsbyggmästaren H Pettersson. Kyrkans anspråkslösa yttre avspeglar att församlingen är en av stiftets minsta - så liten att flertalet församlingsbor faktiskt var ovilliga att bygga den ersättande kyrkan. Klockstapeln är bevarad i mest ursprungligt skick. Kyrkans tidstypiska exteriör är bevarad till sina huvuddrag, medan interiören präglas av en stor omgestaltning 1955.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- Både kyrka och klockstapel från 1848-49 ritades av en Västeråsbyggmästare och besitter därmed ett lokalhistoriskt intresse. Kyrkor som nybyggdes i Västerås stift under 1800-talet ritades i regel av arkitekter verksamma i Stockholm.
- Av den tidigare kyrkan återstår medeltida murverk i långhusets nedre delar, murverk från 1762-63 i koret, samt solbänkar av gjutjärn från 1762 (!)
- Altaret och predikstolen tilldrar sig ett särskilt intresse då de ursprungligen tillhört den sedan länge rivna Hospitalskyrkan i Västerås.
- Korfönstrens glasmålningar från 1955 är tidstypiska och av stort konstnärligt värde

Källor och litteratur

Otryckta källor

Riksantikvarieämbetets antikvarisk-topografiska arkiv (ATA):

- Fotografier, rapport av arkitekt Ärland Noréen inför förnyelse 1930, konservatorsrapport 1948-02-17

Västerås stifts arkiv (VS):

- Västerås domkapitel E IV B; 61, Berättelse om kyrkans brand och återuppbyggande – utdrag från handlingar rörande Specialvisitationen i Lillhärad den 30 och 31/7 1853
- Västerås domkapitel E IV B; 61, Uppgift till specialvisitationen den 29 och 30/6 1861
- Västerås domkapitel E V a: 4, ämbetsberättelser 1949-55 och 1955-61
- Västerås domkapitel F III a; 21, visitation den 19/6 1763
- Västerås domkapitel F III a; 36, visitation 1-2/8 1891

Västerås kyrkliga samfällighets arkiv (VKS):

- Bygghandlingar från 1992 och 2000

Litteratur

Ahlberg, Hakon och Björklund, Staffan: Västmanlands kyrkor i ord och bild - Förlag: Staffan Björklund 2000

Kilström, Bengt Ingmar: Lillhärad kyrka - Utgiven av Västerås stifts kyrkoberivningskommitté 1981

Övriga uppgifter

Inventeringsperiod: 2005-07

Fältinventering: Rolf Hammarskiöld, Västerås stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Rolf Hammarskiöld, efter samråd med referensgrupp utsedd av Västerås stift

Rapportsammanställning: Rolf Hammarskiöld, Västerås stift

Färdigställd: 2005-10-25

Sammanställning av viktiga händelser för kyrkan, relaterade till källor

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1100-talet	Specifika inventarier - dopfont	Kyrkans äldsta inventarium är en dopfuntsfot i brun sandsten. Den första kyrkobyggnaden var troligen i trä.		Kilström, s 2
1200-talet		En stenkyrka uppfördes på platsen. Grundläggningen gjordes på en rustbädd av furutimmer. Delar av denna kyrkas grund och yttre murar ingår i dagens kyrka som uppfördes 1848-49.		Kilström, s 2
1762-64		Kyrkan förlängdes med ett nytt, tresidigt kor. Grundläggningen gjordes med en undergrund direkt på lerjorden, utan rustbädd. Gränsen mellan medeltidens och 1760-talets grundmur syns även i dagens kyrkobyggnad. Kyrkan fick tre nya fönsteröppningar och i solbänkarna lades tackjärnhällar, inskription i gjutgodset: <i>LD MLS ANNO 1762</i> Nytt altarbord, altarring och altargolv av bräder byggdes, medan den gamla altartavlan behölls. Koret i övrigt belades med täljsten.		Kilström, s 2 VS: F III a; 21, visitation den 19/6 1763 Egen notering
1840	Brand	Långfredagen den 17 april 1840 antändes spåntaket på Lillhärads medeltida kyrka av en gnista från sakristians eldstad. Hela kyrkan fattade eld under pågående Gudstjänst. Kyrkans tak brann ned, liksom kyrkorummets inredning, en stor del av kyrkans inventarier, böcker och handlingar, samt klockstapelns intill. Dess båda klockor smälte. Kyrkans kvarvarande murar stod oskyddade för väder och vind i två års tid. Gudstjänster hölls tills vidare i en sal hos änkefru Svärdsströms gård i Skästa.		VS: E IV B; 61, berättelse om kyrkans brand och återuppbyggnad
1841	Nybyggnad - klockstapel	En provisorisk klockstapel uppfördes. Av de två nedsmälta klockorna kunde en ny gjutas, sedan malmen rengjorts från jord.		VS: E IV B; 61, visitation 29-30/6 - 1861
1843	Ritning godkänd Äldre kulturhistorisk inventering	Färglagt "projekt" till ny kyrka och klockstapel upprättades av byggmästare H Pettersson. Renritning gjordes av Ludvig Hawerman och antogs av Överintendentsämbetet den 8/9 1843. Ritningarna visar att befintliga medeltida murar var tänkta att återanvändas i sin helhet. Mot söder redovisades fyra rundbågiga fönsteröppningar: tre äldre och en som skulle huggas upp. Däremot redovisades inga fönster i norra långsidan eller koret. Generellt överensstämmer dock ritningen väl med den byggnad som senare kom att uppföras. Kungl. Maj: t avslog församlingens begäran att få slippa återuppföra en kyrka. Ritningar till ny kyrkobyggnad antogs. Den nedbrunna kyrkans kvarvarande murar täcktes med bräder, som skydd mot vidare nedbrytning av väder och vind, för att användas vid kommande nybygge.	H Pettersson (renritning av Ludvig Hawerman)	RA: Ö I Ä, D II bb: 5 ritning L56 VS: E IV B; 61, berättelse om kyrkans brand och återuppbyggnad

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1843-46	Äldre kulturhistorisk inventering	Återuppbyggnaden fördröjdes av att församlingen först måste samla in erforderliga medel. Missväxt år 1845 försämrade dessutom församlingsbornas ekonomi. Dessutom utreddes möjligheten av att bygga en kyrka i trä på en annan tomt, mindre vattensjuk än den tidigare. Alternativet förkastades vid sockenstämma den 22 november 1846, som alltför dyrt och omständligt. Sockenstämman beslöt istället att än en gång hos Kungl. Maj: t ansöka om befrielse från att bygga en ny kyrka.		VS: E IV B; 61, berättelse om kyrkans brand och återuppbyggnad
1847		Församlingens andra ansökan om befrielse från att bygga en ny kyrka avslogs eller togs inte upp till behandling hos Kungl. Maj: t. Den 21 september tecknades kontrakt med byggmästare Pettersson om bygget av ny kyrka.		VS: E IV B; 61, berättelse om kyrkans brand och återuppbyggnad
1848-49	Nybyggnad Fast inredning – predikstol Fast inredning – altare	Återuppbyggnad efter brand: • Bygget påbörjades den 8/5 1848 och var avslutat den 1/7 1849. Av den medeltida kyrkan behölls norra grundmuren och gavlarnas nedre murar, alla av gråsten. I övrigt byggdes nya murar, av återanvänd gråsten och i de övre delarna tegel. • På södra långsidan upptogs tre, på den norra ett, på östra gaveln två fönster, alla med bågar av trä. • På västra gaveln gjordes ingångsport med dubbla, utvändigt plåtbeslagna dörrar och ovanför ett runt fönster. • Yttertaket byggdes av bräder, vilade på 17 takstolar, täcktes med järnplåt och försågs med vattenrännor och stuprör av bleck. • I nordost utbyggdes sakristia. • Över kyrkorummet slogs ett tunnvalv med gips, på underlag av gärdsel och halm/vass. • Valv och väggar vitlimmades. • Trägolvlades genomgående och slutna bänkkvarter byggdes. • Predikstol överlämnades från Hospitalskyrkan i Västerås. Den hade dessförinnan reparerats och målats med grå så kallad pärlfärg. • Altaruppsatsen var komponerad av ett altare i trä, altarring med svarvade kolonner, samt altartavla - Kristus på korset – vilken tidigare tillhört Hospitalskyrkan.	Byggmästare H Pettersson, Västerås	VS: E IV B; 61, visitation 29-30/6 - 1861
1849	Ändring – kyrkogård	Kyrkogården utvidgades österut genom att en del av prästgårdens mark togs i anspråk.		VS: E IV B; 61, visitation 29-30/6 - 1861
1850	Nybyggnad - gravkor	Ett bisättningshus uppfördes invid kyrkans östra gavel		VS: E IV B; 61, visitation 29-30/6 - 1861

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1851	Ändring – ombyggnad	Klockstapeln utvidgades med rum för två klockor		VS: E IV B; 61, visitation 29-30/6 - 1861
1876	Fast inredning – orgel	Orgelverk installerades	Setterquists orgelfirma	Kilström, s 11
1880	Ändring – kyrkogård	Ny kyrkogård anlades på en sandås norr om kyrkan. Den gamla runt kyrkan hade dömts ut som alltför vattensjuk.		VS: F III a; 36, visitation 1-2/8-1891 Kilström, s 12
1893	Ändring – ombyggnad, interiör Teknisk installation – värme	Omgestaltning: • Ett vapenhus avdelades innanför ingången. Ny uppgång till läktaren byggdes • Öppen bänkinredning byggdes och målades med gul ekimitation. • I kor, gångar och sakristia göts cementgolv som stålglättades. • I bänkkvarteren lades nya trägolv. • De tre valvkapporna över koret dekorerades med schablonmålningar • Kaminer insattes i kor och sakristia. • Återinvigning skedde i augusti detta år av biskop Gottfrid Billing		Kilström, s 4 ATA: Besiktning av Ärland Noréen 1930 Fotografier 1917 och 1930
1926	Rivning	Rivning av Bisättningshuset som funnits invid kyrkans östra gavel.		VLM: Historik
1930	Äldre kulturhistorisk inventering	Vid besiktning inför planerad restaurering konstaterades att bänkkvarterens trägolv var rötskadat.		ATA: Besiktning av Ärland Noréen 1930
1930	Ändring – ombyggnad, interiör	Inre förnyelse: Koret förlängdes Orgelläktaren försågs med nya pelare Kyrkorummets golv blev omlagt	Arkitekt Ärland Noréen	VS: E V a: 3, ämbetsberättelse 1937-43
1943	Vård/underhåll - stomme	Tätning av sättningsprickor som uppkommit de gångna årens kalla vintrar.		ATA: Rapport 1953-08-25
1948	Specifika inventarier – altartavla	Kyrkans altartavla restaurerades. Gammal fernissa och påmålningar avlägsnades, nya retuscheringar gjordes och ytorna fernissades.	Konservatorerna Torsten Hjelm och Gösta Lindström	ATA: Konservatorsrapport 1948-02-17
1950	Specifika inventarier – dopfont	Ny dopfont blev insatt, skänkt av Lillhärads kyrkliga syförening. Den är ett arbete i snidad ek, vars cuppa avbildar den heliga treenigheten, samt Noaks ark.	Skulptör Erik Sand, Strängnäs	VS: E V a: 4, ämbetsberättelse 1955-61 Kilström, s 8
1953	Äldre kulturhistorisk inventering	Kyrkans grundförhållanden undersöktes. Det framkom att grundmurens underkant låg 1½ meter under markytan och därunder var mycket lös lera.		ATA: P M Bygg-Paul den 1/7-1953

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1954	Vård/underhåll – grundförstärkning Vård/underhåll – exteriör	Genomgripande restaurering; Grunden förstärktes med 39 betongpålar sammansatta av betongelement till ett djup av 9-11,5 m. Sprickorna i kyrkans murar tätades med cement. Grundmurarna frostisolerades med koksaska	Byggmästare Sven Ankarsved, Västerås	Minnestavla uppsatt i kyrkan VS: E V a: 4, ämbetsberättelse 1949-55
1955	Ändring – ombyggnad, interiör Fast inredning – altare Fast inredning – bänkinredning Fast inredning – orgel Teknisk installation – orgel	Stor upprustning: • Fasaderna lagades och avfärgades • Kopplade fönster insattes • Den ursprungliga, plåtklädda ingångsdörren ersattes med en pardörr av fernissad ek. • Valvets gipsputs bortogs och istället uppsattes en hyvlad, slät panel som målades med oljefärg (vit med gul skiftning) • Nytt altare av trä insattes. • Altartavla och predikstol renoverades, varvid den ursprungliga färgsättningen från 1600-talet rekonstruerades. • Slutna bänkar insattes på brädgolv som återlades • Vapenhus, mittgång och sakristia belades med tegelgolv, kalkstensfris runt altaret. Stenarna lades i kalkcementbruk och fogades med cementbruk. • Nytt orgelverk byggdes med bibehållande av den gamla fasaden. • Elektrisk värme installerades. Kyrkan återinvigdes av biskop Cullberg den 18 december 1955.	Arkitekterna Lars Håkan Stråge och Sten Ramel Konservator Torsten Hjelm Orgelbyggare Marcussen & son, Aabenraa Byggmästare Sven Ankarsved, Västerås Älvkarleby kraftverk, V	ATA: Förslag Minnestavla uppsatt i kyrkan VS: E V a: 4, ämbetsberättelse 1955-61
1957	Ändring – ombyggnad – fönster	Glasmålningar i korfönstren utfördes. Rutorna blyinfattades, relativt breda spröjsar.	Konstnär Torsten Hjelm N P Ringströms glas, Stockholm	Kilström, s 5
1992	Vård/underhåll - interiör	Inre renovering: • Paneltaket skrapades, grundades och ommålades • Väggarna rengjordes med bröd och avfärgades 2-3 gånger med Gotlandskalk • Nya radiatorer blev insatta	Hantverkar´n måleri AB Vanadis elektriska	VKS: Anbud, fakturor 1992-01-23, 1992-03-19
2000	Vård/underhåll - exteriör	Kyrkans plåttak rengjordes och ommålades	Målerispectrum	VKS: Anbud 2000-04-26, faktura